

TÜRKMEN ATASÖZLERİNDE AT

Ahmet GÖKÇİMEN*

ÖZET

Türk dünyasında tek at bayramı olan Türkmenler, ata büyük değer verir. Onu atasözleri ile birçok halk kültürü malzemesine yerleştirmişlerdir. Bu yazıda önce taranan kaynaklardan seçilen at konulu atasözleri hakkında genel bilgiler verilmiştir, ardından tasnif ve açıklaması yapılmıştır.

ABSTRACT

Turkmens, who have got the only “Horse Bairam” in Turkish world, give a significant importance to the horses. They have inserted the horse to their folk culture by using its name in many proverbs. In this study, firstly a general information about proverbs related to the horse is given, and then the classification and explanation of these proverbs are made.

At, Türkmenlerin hayatında diğer Türk boylarında olduğu gibi büyük bir öneme sahiptir. Gerek günlük yaşamın kolaylaştırıcılığı, gerekse savaşlardaki fonksiyonu ile Türk’ün en sadık dostudur. Atın sosyal yaşamda oynadığı rol, halk kültürü kaynaklarının çoğunun önemli bir kahramanı olmasına sebep olmuştur. Birçok Türk destanı, efsanesi ve masalı ve atasözünün konusu ya at ya da atın başta yardım olmak üzere birçok fonksiyonudur.

Türkmenler ata verdikleri değeri, tüm folklor ürünlerinde olduğu gibi atasözlerinde de ifade etmişlerdir. Hem Türk mitolojisinden hem de yaşamda üslendiği görevden gelen kutsiyeti onun atasözlerinde çok yer tutmasına neden olmuştur. Türkmen atasözleri üzerine hazırlanan kitaplar incelendiğinde atla ilgili birçok atasözüne rastlanabilir. Türkmen atasözlerinde at, genelde dostluk, vefa sadakat, sahibi ve diğer hayvanlarla olan ilişkisi, kader, kısmet, yalan, uyuşmazlık, uzuvları, türleri, eşyaları, ticaret ve savaş temaları ile karşımıza çıkar. Bu özellikleri vasıtasıyla topluma yönlendirici mesajlar verir.

Türkmencede at ve türlerini adlandırırken, at ve tay kelimeleri ile birlikte, yabı (at), batyal (kısırak), bedev (Arap atı), bırag (burak), tulpar (su atı) ve gunan (iki üç yaşındaki tay) gibi isimler kullanılır. Türkmen atasözlerinde atla ilgili atasözleri “Gıratın Obrazi”, “Türkmen Nakılları ve Atalarsözi” ve “Türkmen Halk

* Atatürk Üniv. Fen Edebiyat. Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edb. Böl. Arş. Gör.

Dörediciligi Kitap I' adlı eserlerden alınmıştır. Atasözlerinin önce Türkmencesi sonra da Türkçe aktarılması verilmiştir. Seçilen atasözleri yukarıda belirtilen at ve türleri ile ilgili tüm adlandırmaları kapsamaktadır ve birçoğu üç kitapta da mevcuttur. Tekrarı önlemek amacıyla en kapsamlı eser olan Gıratın Obrazı adlı kitaptaki atasözleri esas alınmış ve diğer kitaplar sadece Gıratın Obrazı'nda bulunmayan atasözleri için kullanılmıştır.

Atla İlgili Türkmen Atasözlerinin Genel Özellikleri:

1. Atla ilgili atasözleri ya tek cümle ya da iki ve üzeridir. Örnek: “*At yerine eşek danma*”, “*Arabanı at sürmez, arpa sürer*”

2. Atasözlerinin bazılarının yüklemeleri yoktur ya da düşmüştür. Örnekler: “*At dostu, ata dostu.*”, “*At maksat, at murat.*”, “*At depmez diyme, eşek gapmaz*”

3. Uzun atasözleri çoğu kendi içinde hece, ses ve kelime tekrarı ile bir ahenk sergilemektedir. Örnek: “*Er garrar, ar garramaz; at garrar, yol garramaz*”, “*Bedev atlar semiz bolar, goç yigitler temiz bolar*”

4. Atasözlerinde en çok kullanılan zaman olan geniş zaman ile emir kipi olumlu ve olumsuz çekimleri, yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Örnekler: “*At toynagına at çıdar*”, “*At mayırmadık seyis bolmaz*”, “*Gabımı alanından, yabımı al*”, “*Atını yeke çapma.*”

5. Bazı atasözlerinin değişik varyantları mevcuttur. “*At saklamak- han saklamak*” ile “*Atı saklamak dövle*”; “*At gapmaz diyme, eşek depmez*” ile “*At depmez deme, eşek ısırılmaz*” atasözleri buna delildir. Son örnekteki “*gapmak*” ve “*ısırmak*” fiillerinin kullanımı ile bir atasözünün iki şekli ortaya çıkmıştır.

Atla alakalı Türkmen atasözlerini tasnif etmek için Şükrü Elçin, Ömer Asım Aksoy, Pertev Naili Boratav ve Ali Öztürk'ün eserleri incelenmiştir. Bu eserlerde öne sürülen tasnifler, tüm konuları ele aldığından daha genel ve daha kapsamlıdır. Tek madde ya da isme yönelik değildir. Adı geçen araştırmacıların tasnifi dikkate alınınca at konusunda başlık sayısı artmaktadır ve birçok başlığa girebilecek atasözleri çıkmaktadır. Buna örnek olarak “**Atta vefa da var, sefa da**” atasözünü gösterebiliriz. Bu atasözünde atın çok yönlülüğü ön plana çıkarılmıştır. Fakat bunun yanı sıra vefa ve sefa vasfı da başlık olarak değerlendirilebilir. Yine “**At alırsan, yorga yürüyüşlü al; hanım alırsan, akıl ile vakar, göz ile kaş al**” atasözünü incelediğimizde hem evlik hem de at satın almada dikkat edilecek hususlara üzerinde durulmuş ve iki konuya dikkat çekilmiştir. Bu konular başlık sayısı artırmaktadır. İşte bu gibi durumlar göz önüne alınarak, genel konu tasnifi yerine sadece atla ilgili atasözlerini sınıflandıran daha özele inen ve ata mahsus durumları içine rahatlıkla alabilen yeni bir tasnif denemesi yapılmıştır. Tasnifte özellikle yargı sayısı ve mantık bağlantıları dikkate alınmıştır. Atasözleri temelde dört başlık olarak belirlenmiştir. Bu başlıklar içersine önce genel bilgiler sonra da atasözleri yerleştirilmiştir. Bu tasnif şu başlıklardan oluşur:

- I. Tek yargı içeren atasözleri
- II. Çift yargı içeren atasözleri
- III. Sebep-sonuç nitelikli atasözleri
- IV. Mukayese içeren atasözleri

I. Tek Yargı İçeren Atasözleri:

Atla ilgili tek yargı içeren atasözleri, genellikle geniş zaman ve emir kipi kullanılarak atın tek bir özelliğini öne çıkarır. Kısa, anlaşılır ve yalındırlar. Bu atasözlerindeki başlıca temalar: at ve sahibi, atın değeri, fonksiyonları ve diğer binek hayvanlarından üstünlüğüdür. Bu atasözlerinden birinde şöyle denir: “*Atı yoğun adı yok.*” Bu atasözü Türkmenlerin nam kazabilmeleri için at sahibi olmanın önemini ifade eder. Buna benzer şekilde atın dostluğu, bulunması ve yardımı kısa ve özlü ifadelerle anlatılmıştır. Bu atasözlerinin çoğu yüklemi olan kurallı cümlelerden oluşur. Atasözlerinin çoğunda at ve eşek kıyaslaması yapılır ve atın üstünlüğü “*han saklamak*” olarak söylenir ve atın olumsuzluğu ile ilgili durumlara pek yer verilmez. Genellikle bu gruptaki atasözlerinde at; olumlu, yapıcı özellikler ile tasvir edilir

1. *Arkalı (at) daga kişner.* (Arkalı at dağa kişner.)
2. *At adamın ganatı.* (At adamın kanadı.)
3. *Arkalı atın arkasından mün at suv içer.* (Arkalı atın arkasından bin at su içer.)
4. *At “basman” diyen yerine mün basar.* (At basmam dediği yere bin basar.)
5. *At gılığına, eyesi yetik.* (At kılığını sahibi bilir.)
6. *At dostı, ata dostı.* (At dostu ata dostudur.)
7. *At yerine eşek danma.* (At yerine eşek bağlama.)
8. *At yok yerinde, eşek-de at.* (At olamayan yerde eşek de attır.)
9. *At iymeyen acı ottan ne peyda.* (Atın yemediği acı ottan ne fayda olur.)
10. *At kovyançan otlar.* (At kovan dev otlar.)
11. *At mayırmadık seyis bolmaz.* (At sakatlamadık seyis olmaz.)
12. *At toynagına at çıdar.* (At toynağına at dayanır.)
13. *At saklamak- han saklamak.* (At saklamak, han saklamaktır.)
14. *At üstüne müneni tanar.* (At üstüne bineni tanır.)
15. *At ızına tay basar.* (At izine tay basar.)
16. *At eyesini basmaz.* (At sahibini çiğnemez.)
17. *Atasız oğlan atsız oğlan.* (Atasız oğlan, atsız oğlandır.)
18. *Atdan düşüp eşeğe münme.* (Attan inip eşeğe binme.)
19. *Atdır yigidin yoldaşı.* (At yiğidin yoldaşdır.)
20. *Atlının piyadadan ne habarı.* (Atlının piyadeden ne haberi olur.)
21. *Atsız sahi, gılıcsız batır.* (Atsız cömert, kılıcsız kahramandır.)

22. *Atı yoğun adı yok.* (Atı yoğun adı yok.)
23. *Atı saklamak devlet.* (At saklamak devlettir.)
24. *Atım atasını tapar.* (Atım atasını bulur.)
25. *Atın oka salmaz çemeli batır.* (İhtiyatlı yiğit atını oka bırakmaz.)
26. *Atın atası arpa.* (Atın atası arpadır.)
27. *Atını yeke çapma.* (Atını tek koşturma.)
28. *Bagışı bilen yağışı atın belli bayrağı bolmaz.* (Bahşı ile iyi atın ödülü belli olmaz.)
29. *Balıkçının atı suvsuzluktan öler.* (Balıkçının atı susuzluktan ölür.)
30. *Batan güzerine at barmaz.* (Yıkılan geçite at varmaz.)
31. *Bedev gidişde belli.* (At gidişinden bellidir.)
32. *Gabımı alanından, yabımı al.* (Kabımı almaktansa, atımı al.)
33. *Gızlı öye kırk at bağlanar.* (Kızı olan eve kır at bağlanır.)
34. *Yetim oglana yogalan tay, inci berer.* (Yetim oğlana kaybolan tay inci verir.)
35. *Yorga yabı, özüni gamçilatmaz.* (Yorga at kendini kamçilatmaz.)
36. *Nebelet Baytalçan sargısını sıpalamaz.* (Soyu belli olamayan kısrağın sağrısını okşama.)
37. *Satılan at, yörgür.* (Satılan at yürür.)
38. *Söveş günü agta münme.* (Savaş günü iğdiş edilmiş ata binme.)
39. *İki goyun- bir at.* (İki koyun bir attır.)
40. *Yiğidin görki at- yarag.* (Yiğidin şanı at ve silahtır.)
41. *Kebir dost ya ata aşık ya sırata.* (Bazı dostlar ya ata âşıktır ya da surete.)
42. *Haşan(yalta) at yigidi hor eder.* (Tembel at yiğidi hor eder.)
43. *Ersiz heley, uyansız at.* (Ersiz kadın, başlıksız at gibidir.)¹
44. *At öz ayagın altında aksamasın.* (At ayağının altında aksamsın.)²
45. *At agınan yerde toy bolar.* (At kişneyen yerde toy olur.)
46. *At meydanında, eşek anırmaz.* (At meydanında eşek anırmaz.)
47. *Atı barın, ganatı bar.* (Atı olanın kanadı olur.)
48. *Batyal tayını depmez.* (Kısrak, tayını tepmez.)³

II. Çift Yargı İçeren Atasözleri:

Atla ilgili çift yargı içeren atasözleri, ne sebep- sonuç ne de mukayese bağlamında bir yargıya sahiptirler. Onlar, genellikle iki tavsiye, iki emir ve ya iki

¹ Gıratın Obrazı, (Haz: B. Çerkezov, Y. Agageldiyev), Magarif neş, Aşgabat 1995, s. 214–236 (1.- 43. maddeler arası faydalanılan eser)

² Türkmen Halk Dörediciliği Hrestomatiya I Kitap, (Haz.: A. Baymıradov, A. Hocagulyev), Magarif neş., Aşgabat 1992, s. 189

³ Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi, (Haz.:K. Berkeliyev), İlim neş., Aşgabat 1983, s. 42, 46, 52 (45-48 arası)

durum bildiren atasözleridir. Bu atasözlerinin bir kısmında bir işin olumlu-olumsuz durumları belirtilerek hangisinin doğru olduğu gösterilir. Örneğin “*Arabani at sürmez, arpa sürer*” atasözünde atı ne sürdüğü konusunda, sürmek fiilinin olumlu ve olumsuz kullanımı söz konusudur. “*At yaşlanmaz, gönül yaşlanır*” da yaşlanmak fiili esas alınarak gerçekte yaşlananın gönül olduğu belirtilir. Bazı atasözlerinde iki olumsuz bazılarında da iki olumlu yargı ile durumlar değerlendirilir. Olumsuzlara “*Akıllının atı yaşlanmaz, giysisi eskimez*”, olumlulara “*Arap atları semiz olur, koçyiğitler temiz olur*” atasözünü örnek verebiliriz. Bunların temaları çoğunlukla at –kız ya da kadın, at-sahibi ya da seyis, at-diğer hayvanlar, at- kader ya da kısmet, atın davranışları ve insanlarla ve ya diğer hayvanlarla ilgili özelliklerdir. Bu gruba giren birkaç atasözü aslında iki atasözünün birleşmesinden oluşmuştur. Çünkü bu atasözlerinin sınıflandırılan diğer bölümlerde tek şekilleri vardır. Derleme yapılırken bir atasözünün başka bir yerde farklı bir atasözü ile birleştiği düşünülebilir. Örneğin “*Yiğidin muradı attır, at saklamak devlettir*” atasözü “*Yiğidin muradı attır*”, “*At saklamak devlettir*” şeklinde olabilir. Zira tek yargılı atasözlerinde bu atasözünün ikinci kısmı mevcuttur. “*At öldüren ala kısarak, at tekmesine at dayanır*” atasözü de bu zaviyede değerlendirilebilir. Çünkü birinci grupta “*At toynağına at dayanır*” bu atasözünün ikinci kısmı ile örtüşür. Değişen sadece “*tekmesi*” yerine “*toynağı*” ifadesidir.

1. *Arabani at sürmez, arpa sürer.* (Arabani at sürmez, arpa sürer.)
2. *Andızlın atı ölmez.* (Andızlının atı ölmez.)
3. *Akıllının atı armaz, donı tozmaz.* (Akıllının atı yaşlanmaz, giysisi eskimez.)
4. *Bir zovala aş biçirdim, mihmanı attan düşürdüm.* (Bir zavallıya aş biçirdim, misafiri attan indirdim.)
5. *At aylanar, gazığında durar.* (At dönüp dolaşıp kazığında durur.)
6. *At alma, abray al.* (At alma, şeref al.)
7. *At armaz, gövün arar.* (At yaşlanmaz, gönül yaşlanır.)
8. *At ayağı gitgir, ozan dili ötgür.* (Atın ayağı gidicidir, ozanın dili ötücüdür.)
9. *At gapmaz diyme, eşek depmez.* (At ısırılmaz deme, eşek tepmez.)
10. *At gitti, örkünü-de ekitdi.* (At gitti, bağını da götürdü.)
11. *At görse müncek, suv görse içcek.* (At görse binecek, su görse içecektir.)
12. *At gıran ala baytal, at depişigine at çıdar.* (At öldüren ala kısarak, at tekmesine at dayanır.)
13. *At depmez diyme, eşek gapmaz.* (At tepmez deme, eşek ısırılmaz.)
14. *At yürümez, bağı yüvrer.* (At yürümez, baht yürür.)
15. *At kişneşip, adam sözleşip.* (At kişneyen, adam konuşandır.)
16. *At maksat, at mirat.* (At maksat, at murat.)
17. *At ogurla halal, ot ogurla haram.* (At çalmak helal, ot çalmak haramdır.)

18. *At çapmaz, bağı çapar.* (At koşmaz, baht koşar.)
19. *Ata başga atdan düşmez, ene başga hal soraşmaz.* (Ata başka attan inmez, ana başka hal sormaz.)
20. *Ata dost yalı seret-de düşman yalı mün.* (Atı dost gibi bak, düşman gibi bin.)
21. *Ata seyis bol, şikese seyik.* (Ata seyis ol, sakata dayanak.)
22. *Atan barka dost gazan, atın barka yol.* (Atan varken dost kazan, atın varken yol.)
23. *Atda ayak bolsun, yerde gayrat.* (Atta ayak olsun yerde gayret.)
24. *Atda vepa-da bar, sapa-da.* (Atta vefa da var, sefa da.)
25. *Atı ot bilen tut, guşı et bilen.* (Atı at ile tut, kuşu et ile.)
26. *Atın ahırı boş bolmasın, heleyin saçağı.* (Atın ahırı boş olmasın, kadının sofrası örtüsü.)
27. *Atın ızından geçme, itin önünden.* (Atın arkasından geçme, itin önünden.)
28. *Atın yaşdır, yolun daştır.* (Atın gençtir, yolun taştır.)
29. *Batır atı bilen batır, at batırı bilen at.* (Kahraman atı ile kahraman, at kahramanı ile at.)
30. *Bedev atlar semiz bolar, goç yigitler temiz bolar.* (Arap atları semiz olur, Koçyigitler temiz olur.)
31. *Gabımın tapdığı, yabımın çapdığı.* (Kabımın bulduğu, atımın koştuğu.)
32. *Guş ganatı, yigit atı bilen.* (Kuş kanadı ile yigit atı.)
33. *Guş ganatından kirey islemez, at toynagından.* (Kuş kanadından kira istemez, at toynağından.)
34. *Dogan bilen sovdalaşma, dost bilen at goşma.* (Kardeş ile ticaret yapma, dost ile at koşma.)
35. *Dul gözi bilen ayal alma, piyada gözi bilen at.* (Dul gözü ile hanım alma, piyade gözü ile at.)
36. *Yeke atdan tozan çıkmaz, yeke çapan at yüvrük.* (Tek attan toz kalkmaz, tek koşan at gider.)
37. *Cellata at inanma, bimaya maşgala.* (Cellada atını güvenip emanet etme, soyu belirsiz aileni.)
38. *Orta yolda atın durmasın, orta yaşta hatunun ölmesin.* (Orta yolda atın durması, orta yaşta hanımın ölmesi.)
39. *Pıyadanın atı nan, yüreginin kuvvatı nan.* (Piyadenin at ekmek, yüreğinin kuvveti ekmek.)
40. *Tayı magta, at mün.* (Tayı öv, atı bin.)
41. *İlki öyini beze, sonam atını beze.* (Önce evini beze, sonra atını.)
42. *Yigide girat, gıza-da sırat.* (Yigide kırat, kıza da suret, güzellik lazım.)
43. *Yigidin miradı attır, at saklamak dövletdir.* (Yigidin miradı attır, at saklamak devlettir.)

44. *Yigit yüregi gin gerek, bedev ata sın gerek.* (Yiğidin yüreği geniş gerek, Arap atını seyretmek gerek.)
45. *Yüzden yüvrük çıkar, münden tulpar.* (Yüz attan hızlı koşan at çıkar, bin attan su atı.)
46. *Tayım göbegini görmersin, mollar tabağını.* (Tayım göbeğini görmesin, molla tabağını.)
47. *Hora gayın diyerler, semize tulpar.* (Zayıfa tazı derler, semize su atı.)
48. *Ertir tur atanı gör, atandan son atını.* (Sabah önce atanı gör sonra atını.)
49. *Eşegi işe, atı toya.* (Eşeği işe atı toya koş.)⁴
50. *At eyerden kaçır, gul bayardan.* (At eyerden kaçır, kul efendiden.)
51. *At alma, eger al.* (At alma, eyer al.)
52. *Atım çaman bolsa-da üstü aman.* (Atım uyşuk olsa da üstü esendir.)⁵
53. *Arrık ata ağır, gamçı yük.* (Zayıf ata ağırlık ve kamçı yükür.)
54. *Yabın al bolmasın, bizin- çal.* (Atın al olmasın bezin gri.)⁶

III. Sebep- Sonuç Nitelikli Atasözleri:

Atla ilgili sebep- sonuç bildiren atasözleri, bir durum ve ya bir olayı sebep sonuç ekseninde bildirirler ve karşılaşılabacak sonuçları son derece çarpıcı örneklerle gösterirler. Atla ilgili bir sebep- sonuç çıkarımı yapılırken bezen mukayeseden de faydalanılır. Ama bu atasözlerinde sebep-sonuç ilişkisi ağır bastığı için mukayese başlığına alınmamıştır. Bu atasözlerinde öne çıkan bazı temalar şunlardır: Atın ölümü ya da satımı, kader kısmet yönü, kahramanlığı, dostluğu, diğer hayvanlar ve sahibi ile ilgili davranışların sebep ve sonuçları... “*Atın kötü olsa rahatın kaçır, hanımın kötü olsa misafirin*” atasözü at ile hanımın kötü olması sebebiyle yaşanacak sonuçları dile getirir. Sebep-sonuç ilişkili atasözlerinin bazılarında iki durum bildirilirken, yüklemde tasarrufta bulunulur ve ikinci kısma alınmaz. “*Acıkıp yesen bala döner, yorulup binsen burağa* ” atasözünde “döner” yüklemi temel cümlede kullanılmamış, tasarrufta bulunulmuştur. Bu gruba giren atasözlerinin bazılarında da tek konu yoktur mukayese şeklinde iki konu sebep-sonu bağlantıları ile verilir. “*Oğul ataya benzemese, kapıda at kişnemez; kız anaya benzemese, evin başköşesine döşek serilmez*” atasözünde kız ve erkek olmak üzere iki durum değerlendirmesi yapılır ve sonuçları açıklanır.

1. *Avçı görmese, it görer; it görmese at görer.* (Avı görmese, it görür; it görmese, at görür.)
2. *Adam namartlasa, atı da ayagını yitirir.* (Adam namertlik etse atı da ayağını yitirir.)

⁴ Gıratın Obrazı, age, s. 214-236 (1-49 arası)

⁵ Türkmen Halk Dörediciliği Hrestomatiya Kitap I, age, s. 179, 184, 204 (50-52 arası)

⁶ Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi, age, s. 46, 199 (53.-54. maddeler)

3. *Acıgıp iysen bala döner, yadap münsen birağa.* (Acıkıp yesen bala döner, yorulup binsen burağa döner.)
4. *At arık bolsa-da eşekden artık.* (At zayıf olsa da eşekten yeğdir.)
5. *At depişer, arasında eşek öler.* (At tepişir, arada eşek ölür.)
6. *At yörer, çan galar; yigit öler hen galar.* (At ölür toz kalır; yiğit ölür ezgi kalır.)
7. *At garrar meydan garramaz, yigit garrar hennam garramaz.* (At yaşlanır meydan yaşlanmaz, Yiğit yaşlanır hayat yaşlanmaz.)
8. *At köyenden at köysün.* (At yitirenden, at yitsin.)
9. *At münmedik at münse; çapa-çapa öldürer; don geymedik don geysel, kaka-kaka tozdurar.* (At binmeyen at binse, koştura koştura öldürür; elbise giymedik elbise giysel, çarpa çarpa eskidir.)
10. *At öldi, nökerin ne gamına; nöker öldi, hanın ne gamına.* (At öldü, muhafızın ne umurunda; muhafız öldü, hanın ne umurunda.)
11. *At ölse it şatlanar, bay ölse molla.* (At ölse it sevinir, zengin ölse molla.)
12. *At satsan, obana geneş.* (At satarsan, obana danış.)
13. *Mihman gelse, atını tut; atını tutmasan, itini tut.* (Misafir gelirse atını tut, atını tutmazsan itini tut.)
14. *At eyerden dınmasa, eyer atdan dınmaz.* (At eyerden kurtulmasa, eyer attan kurtulmaz.)
15. *Ata çıkan alıs görer.* (Ata binen yüksekten görür.)
16. *Atda ayak bolsa, özge sın bolmaz.* (Atta ayak olsa, başka seyirlik şeye gerek yok.)
17. *Atı yatırıp aybın gizlerler, atı yatırıp aybın gözlerler.* (Atı yatırıp ayıbını gizlerler, atı yatırıp ayıbın gözlerler.)
18. *Atım atım diysen at bolar.* (Atım atım desen atın olur.)
19. *Atım bar ganatım bar, atım bar ne gamım bar.* (Atım var kanadım var, atım var ne gamım var.)
20. *Atım bar bagtım bar, atım bar kuvvatım bar, düyem bar dünyem bar.* (Atım var bahtım var, atım var kuvvetim var, düvem var dünyam var.)
21. *Atın arık bolsa bir çap, odunun az bolsa iki çap.* (Atın zayıf olsa bir koştur, odunun az olsa iki kes.)
22. *Atın ölümü itin toyu.* (Atın ölümü, itin toyu.)
23. *Atın yaman bolsa armanın gider, ayalın yaman bolsa muhmanın.* (Atın kötü olsa rahatın kaçar, hanımın kötü olsa misafirin.)
24. *Batyal hokranmasa, at kişnemez.* (Kısarak kişnemesel, at kişnemez.)
25. *Bir yağşidan yaman doğru diysel inanma, bir gün eder atlığını; bir yamandan yağşı doğru diysel inanma.* (Bir iyiden kötü doğru desen inanma, bir kötüden iyi doğru desen inanma.)

26. *Garındaşın yamanlanın cezasını il berer, ulagını yamanlanın cesasını yol berer.* (Karındaşımı kötöleyenin cezasını halk verir, atını kötöleyenin cezasını yol verir.)
27. *Gızıl at suva batmaz, depegenden daşrak.* (Kızıl at sıya batmaz tepesinden aşsa da.)
28. *Malım iki bolsa, biri at bolsun.* (Malım iki olsa, biri at olsun.)
29. *Oğul ata menzemese, gapıda at kişnemez; gız ene menzemese, töre düşek yazılmaz.* (Oğul ataya benzemese, kapıda at kişnemez; kız anaya benzemese, evin başköşesine düşek serilmez.)
30. *Ozsa-da, akıldeşimin atı ozsun.* (Öne geçecekse de akıldeşimin atı geçsin.)
31. *Öküz eker, at iyer.* (Öküz eker, at yer.)
32. *Seyis görmedik bedev, yolda çamanlık tapar.* (Seyis görmeyen Arap atı, yolda tembellik eder.)
33. *Tay doğmanka, seyis türesin.* (Tay doğmadan seyis türesin.)
34. *İymli at armaz, ayavlı don tozmaz.* (Yiyimli at yaşlanmaz, özenle korunan elbise tozlanmaz.)
35. *İt içen suvdan, at içmez.* (İtin içtiği sudan at içmez.)
36. *Kömelek iyen estiremez, eşek münen astıramaz.* (Mantar yiyen yorulmaz, eşek binen yayan kalmaz.)
37. *Mihman gelse ona sövüş soyarlar, at garrasa onu hövre goyarlar.* (Misafir gelse sövüş pişirirler,
38. *Tayım gitdi, hayım gitdi.* (Tayım gitti, takatim gitti.)
39. *Urma atını, yitirsin dostunu.* (Vurma atını, yitirirsin dostunu.)
40. *Husıda at sovgat etsen, dişini sanarmış.* (Hasetçiye at hediye etsen, dişini sayarmış.)
41. *Er garrar, ar garramaz; at garrar, yol garramaz.* (Er yaşlanır, ar yaşlanmaz; at yaşlanır yol yaşlanmaz.)⁷
42. *Atı dövek garrıdar, yigidi orak.* (Atı dayak yaşlandırır, yigidi orak.)⁸
43. *Atın ayagina nal ursan, eşek ayagini göter.* (At ayağına nal vurulsa, eşek ayağını kaldırır.)
44. *İki at depişer, arasında eşek öler.* (İki at tepişir arsında eşek ölür.)
45. *Tayı at edyençe, eyesi it bolar.* (Tayı at edinceye dek, sahibi it olur.)
46. *Yabını gaygıran, yaga düşer.* (Atına acıyan düşmanın eline düşer.)⁹

⁷ Gıratın Obradı, age, s. 214-236 (1-41 arası)

⁸ Türkmen Halk Dörediciliği Hrestomatiya Kitap I, age, s. 171

⁹ Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi, age, s. 118, 170, 199 (43.-46. maddeler)

III. Mukayese İçerikli Atasözleri:

Atla ilgili mukayese bildiren atasözlerinde iki ve ya daha fazla durum ya da olay ele alınır. Mukayese yapılırken ya olumlu özellikler ya da zıtlıklar ortaya konur. Bunlarda çoğunlukla at- kadın ya da kız, at- diğer hayvanlar, at- alış veriş, at-namus, at-kısmet, at- dostluk, at-yardım ve at- iyilik ve ya kötülük konuları ön plandadır. Mukayese içerikli atasözlerinin bazılarında yüklem ikinci cümlede kullanılmaz. Örnek: “*At yelesi ile güzel, kadın saçı ile.*” Karşılaştırma yapılan birçok atasözü uzun olduğundan hatırlanmasını kolaylaştırmak amacı ile ses ve kelime tekrarları yapılmıştır. Tekrarlar vasıtası ile oluşan ahenk ile şiirsi bir özellik kazanmıştır. “*Atın horanı tanrının bereñi, ayalın horanı tanrının uranı*” altı çizili yerle atasözüne güzel bir söyleyiş kazandırmıştır. Bu atasözü şiirdeki gibi dizlere dönüşebilir: “*Atın horanı tanrının bereñi,*
Ayalın horanı tanrının uranı.”

1. *Adam aşda belli, at daşda.* (Adam aşta belli, at dışarıda)
2. *At aylanıp gazıgını tanar, suv aylanıp yarıgını.* (At dolaşıp kazıgını tanır, su dolaşıp yarıgını.)
3. *At algıdar, düye bergıdar.* (At alıcıdır, düve verecekli.)
4. *At alsan, yorga bilen yöriş al; ayal alsan, akıl bilen huş al, göz bilen gaş al.* (At alırsan, yorga yürüyüşlü al; hanım alırsan, akıl ile vakar, göz ile kaş al.)
5. *At arzan-da tay gimmat, gız arzan-da dul gimmat.* (At ucuzlayınca, tay kıymetli; kız ucuzlayınca dul.)
6. *At ayağından semrer, adam gulagından.* (At ayağından şişmanlar, adam kulağından.)
7. *At ayağından aşagina garar, düye alıslıga.* (At ayağının altına bakar, düve alıçlığa.)
8. *Assa basan atdan ozar, yüvrüp yören yaydan galar.* (Aşağı basan atsız kalır, koşup yürüyen yaya kalır.)
9. *At aylıgını gözler, düye yıllıgını, eşek ayağının aşaginı.* (At aylıgını gözler, düve yıllıgını, eşek ayağının altını.)
10. *At alma, övzar al; ayal alma, hossar al.* (At alma, eşya al; kadın alma, akraba al.)
11. *At alsan gunan al, düye alsan inen al.* (At alırsan tay al, deve alırsan buğra al.)
12. *At arrıklıkda (belli), gız garıplıkda.* (At zayıflayınca belli, kız garip kalınca belli.)
13. *At gadırını münen biler, ok gadırını atan.* (At kadrini binen bilir, ok kadrini atan.)
14. *At gadırını münen biler, yurt gadırını göçen.* (At kadrini binen bilir yurt kadrini göçen.)
15. *At gılıgından iyimini artıdır, gız gılıgından galınını.* (At gibi yiyeceğini artır, kız gibi naz ederek değerini artır.)

16. *At yiğide-ganat, halı-gıza.* (At yiğide kanat, halı kıza.)
17. *At yiğidin yüreği, halı gızın yüreği.* (At yiğidin yüreği, halı kızın.)
18. *At otunu gorasın, ayal mertebesini.* (At otunu korusun, kadın mertebesini.)
19. *At rısgı alında, er rısgı yolunda.* (At rızkı alında, er rızkı yolunda.)
20. *At tapyançan eşek sakla, düye tapyançan köşek.* (At barındıracağına eşek barındır, düve barındıracağına deve yavrusu barındır.)
21. *At ürken yerinden, er korkan yerinden.* (At ürktüğü yerden, er korktuğu yerden kaçır.)
22. *At yalı bilen obadan, zenan saçı bilen.* (At yelesi ile güzel, kadın saçı ile.)
23. *Ata gerim gerek, yiğide dost.* (Ata geniş adım gerek, yiğide dost.)
24. *Atlin-a piyadadan, dokunam açdan habarı yok.* (Atlının piyadeden, tokun açtan haberi yok.)
25. *Atı yarış öldür, eri namıs.* (Atı yarış öldürür, eri namıs.)
26. *Atın keselini sakız açır, gızın keselini gopuz.* (Atın hastalığını sakız giderir kızın hastalığını kopuz.)
27. *Atın horanı tanrının bereni, ayalın horanı tanrının uranı.* (Atın hamı tanrının verdiği, kadının kâmil olmayanı tanrının vurduğu.)
28. *Atın yaman bolsa satıp gutularsın, ayalın yaman bolsa niçik gutularsın.* (Atın kötü olsa satıp kurtulursun, hanımın kötü olsa nasıl kurtulursun.)
29. *Batyal dövekde semrer, molla yasda.* (At dibekte şişmanlar, molla yasta.)
30. *Bedev atlar yola sıgmaz, betha ayal işe.* (Arap atlar yola sığmaz, kadın işe.)
31. *Bedevi tanarlar cul içinde, gövheri tanarlar kül içinde.* (Arap atını tanırlar içinde, cevheri tanırlar kül içinde.)
32. *Gabun gabugundan tanarlar, bedev söbüginden.* (Kavunu kabuğundan tanırlar, Arap atını tabanından.)
33. *Dil yüvrüğü başa deger, at yüvrüğü daşa.* (Dil başa değer, at taşta değer.)
34. *Oglı eklen tanar, atı saklan.* (Evladı büyütün tanır, atı besleyen.)
35. *Ömrinde iki gün galsa at bol, yeke gün galsa ayal.* (Ömründe iki gün kalsa at ol, bir gün kalsa kadın.)
36. *Parh atda, adamda daşda bellidir; gözelik nişanı, göz bilen gaşda bellidir.* (Fark atta ve adamda dışta bellidir; güzellik nişanı, göz ile kaşta bellidir.)
37. *İtinki hamır, atnki iym, goynunki sürüm.* (İtinki hamur, atnki yiyim, koyununki sürüm.)

38. *Tekeliklinin gadırını pesi bilmez, at biler; yağşı yigidin gadırını yakını bilmez, yat biler.* (Tekerleklinin kıymetini yerdeki bilmez, at bilir; koç yigidin kıymetini yakını bilmez el bilir.)
39. *Uzak yol atı sınar, ağır gün eri.* (Uzak yol atı sınar, çetin gün eri.)
40. *Er dogan yerine, at doyan yerine.* (Er doğduğu yere, at doyduğu yere gider.)
41. *Yabının gerimi bolmaz, mollanın berimi.* (Atın adım uzunluğu olmaz, mollanın cömertliği.)
42. *Yağşı at önünü gözler, yağşı yigit sonunu.* (İyi at önünü gözler, İyi yiğit sonunu.)¹⁰
43. *Yağşı ata bir gamçı, yaman ata mün.* (İyi ata bir kamçı, kötü ata bin.)
44. *Yağşı ayal yağşı at, gülmezden ön güldürer; yaman ayal yaman at, ölmezden ön öldürer.* (İyi kadın iyi at, gülmeden önce güldürür; kötü kadın kötü at, ölmeden önce öldürür.)¹¹
45. *At başışından belli, er bakışında.* (At başından belli, er bakışından.)
46. *Atdan adag bolmaz, düyeden toy.* (Attan adak olmaz, düveden toy.)
47. *Atın adı ulı, düyenin- dabanı.* (Atın adı ulu, dünyanın tabanı.)
48. *Tay azgını yorga bolar, er azgını- molla.* (Tay azgını yorga olur, er azgını mola.)¹²

Açıklamalı Atasözü Örnekleri:

1. Tek yargı içeren atasözleri:

At dostı, ata dostı. (At dostu ata dostudur.) Türkmenler dedeye “ata” derler. Atı ile dostluğu ata(dede) ile olan dostluğa benzetmektedir. Bu atasözü hem at hem de ata dostluğunu kıymetini bildirmektedir. Ata dostluğunu en değerli dostluk olarak gösteren atasözünde atını horlamamak, ona değer vermek ve onunla bir dost gibi olmak ön plana çıkmaktadır.

Atı saklamak devlet. (At saklamak devlettir.) At beslemek devlet sahibi olmak gibidir. Bu atasözü atın kıymetini ve saklanmasının önemini ifade etmektedir. Devlet içinde olmak ne kadar bahtiyarlıksa at beslemek ve onu bulundurmakta aynıdır. Bu yüzden eğer bir hayvan sahibi olunacaksa atın olması değerlidir.

2. Çift yargı içeren atasözleri:

İlki öyini beze, sonam atını beze. (Önce evini beze, sonra atını.) Türkmen’in yaşamında ilk önce evin ardında da atın geldiği belirtilmektedir. Bu iki iş sıralamasında eve verilen önemi müteakip, hem kazanç hem de yardım

¹⁰ Giratın Obrazı, age, s. 214-236 (1-42 arası)

¹¹ Türkmen Halk Dörediciliği Hrestomatiya Kitap I, age, s. 184, 190 (43.- 44. maddeler)

¹² Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi, age, s. 45, 47, 170 (45.-48 arası)

sağlamakla evin ve sahibinin birçok işini gören at sırayı almaktadır. Bu sebepten ötürü evin bezenmesi bitince en büyük yardımcının düzenlenmesi, beslenmesi ve bezenmesi öne çıkmaktadır. Çünkü atın evden sonra hazır bulunması günlük yaşamda karşılaşılabilecek durumların çözülmesine destek olacaktır.

Yigide girat, gıza-da sırat. (Yiğide kırat, kıza da suret, güzellik lazım.) Yiğide övgü kaynağı atır kıza ise güzelliktir. Türkmenlerde erkek atıyla kız ise güzelliğiyle değerlendirilir. Birçok Türkmen destanı bu durumu anlatmaktadır. Bu bağlamda Köroğlu destanının Türkmen varyantında Köroğlu'nun gururu kıratı ve güzeller güzeli eşini ele alabiliriz. Eşi Ağayunus Peri olağanüstü güzeleliğe sahip bir peridir ve Atı da su atının neslindedir. Bu atasözünde yiğit ve kız için anlatılan iki övünç kaynağı Köroğlu'nda mevcuttur.

3. Sebep- sonuç nitelikli atasözleri:

Adam namartlasa, atı da ayagını yitirir. (Adam namertlik etse atı da ayağını yitirir.) Türkmen'in en yakın dostu olan at, sahibi ile ilgili birçok durumla alakadardır. Böylesi bir durumu ifade eden bu atasözü insanın namertlik etmesi halinde atının da bir zarar göreceğini anlatmaktadır. At ile insan arasındaki sıkı ilişki sadece olumlu durumlarda ortaya çıkmaz, olumsuz ve kötü durumları da içine alır. Bu yüzden at sahibi sadece kendine zarar gelmemesi için değil aynı zaman da atını da düşünerek namertlikten kaçınmalıdır.

At münmedik at münse; çapa-çapa öldürer; don geymedik don geyse, kaka-kaka tozdurar. (At binmeyen at binse, koştura koştura öldürür; elbise giymedik elbise giyse, çarpa çarpa eskidir.) Bu atasözünde iki tip insan sebep sonuç neticesinde karşılaştırılmakta ve görgüsüzlük ifade edilmektedir. At binmeyen birinin at bindiğinde koşturma usulünü bilmemesinden onu öldürmesi, elbise(don) giymeyenin de onu taşımayı bilmemesinden yıpratması anlatılmaktadır.

4. Mukayese içerikli atasözleri:

At gadırımı münen biler, yurt gadırımı göçen. (At kadrini binen bilir, yurt kadrini göçen.) Kıymet bilmek önemli bir erdemdir. Fakat bu erdemi yaşamayan bilmez. Bu atasözü tecrübe edilmiş iki durumu nazara vermektedir. Birincisi at kıymeti, ikincisi vatan kıymetidir. Bu iki değeri de tecrübe etmiş iki insan grubu ile kıyaslamaktadır. Buradaki at ve yurt karşılaştırması son derece çarpıcıdır. Çünkü birçok insan göç yaşamıştır ya da ata binmek ile yürümeyi mukayese etmiştir. Dolayısıyla verilmek istenen mesaj özlü bir şekilde anlaşılabilir olur.

At yigide-ganat, halı-gıza. (At yiğide kanat, halı kıza.) Bu atasözü iki önemli nişanı göstermektedir. Bir erkek için atın fonksiyonu ne ise kız için de halının öyledir. Erkek, atla büyür ve birçok işini ve hünerini onunla gerçekleştirir. Kız da halı ile yeteneğini gösterir ve duygularını ifade eder. Bu yüzden Türkmenler atı ve halıyı kanada benzeterek erkek ve kıza atfetmiştir. Bu iki nişan Türkmenler için o kadar büyük bir öneme sahiptir ki Nisan ayını son pazarı at bayramı, Mayıs'ın son pazarı da halı bayramı olarak kutlanır.

Halk kültürünün önemli bir belgesi olan atasözleri zaman içinde ortaya çıkan tecrübelerin yansımalarını dışa vurur. Türkmenler, yukarıdaki sınıflandırılın metinlerde görüleceği üzere atla alakalı hayatlarına ait birçok tecrübeyi atasözleriyle somutlaştırmışlardır. Atın güzelliği, çevikliği, organları, türleri başta olmak üzere birçok fonksiyonu bu atasözlerinin temalarını oluşturur. Bu atasözleri incelendiğinde Türkmen'in at sevgisi, milli ruhu, atla insanları kıyaslaması, çeşitli durumları değerlendirmesi ve bu durumlarda nasıl bir tavır sergileyeceği ortaya çıkar. Tüm Türk dünyasına ait at konulu atasözlerini kıyaslamada da bir kaynak teşkil edebilir. Bu çalışmada Türkmen atasözlerinin diğer Türk halklarının atasözleri ile benzeyen ya da ayrılan yönleriyle mukayesesi yapılmamıştır. Çünkü böyle bir mukayese yazının hacmini genişletecektir. Burada asıl amaçlanan adı geçen Türkmen kaynaklardaki atasözleri metinlerinin derlenip tahlil edilmesidir. Mukayeseli bir çalışma başka bir yazının konusunu teşkil edebilir ve farklı sonuçlar ortaya çıkabilir.